

ΠΑΙΔΙΚΑ ΤΙΝΑ ΠΑΙΓΝΙΑ ΚΑΤΑ
ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Περὶ τῶν παιγνιδίων τῶν Βυζαντινοπαίδων δὲν εἴμεθα, δυστυχῶς, ἐπαρκῶς πληροφορημένοι. Θὰ ἦτο ἐν τούτοις τοῦ κόπου ἄξιον, συλλέγων τις τὰς σχετικὰς πληροφορίας καὶ παραβάλλον τὰ Βυζαντινὰ παιδικὰ παιγνίδια πρὸς τὰ ἀρχαῖα νὰ ἐξακριβώσῃ κατὰ πόσον ἐκεῖνα εἶναι ἄμεσος τούτων συνέχεια καὶ ἐπομένως κατὰ πόσον καὶ τὰ ἀντίστοιχα σημερινὰ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς ἔλκουσι τὴν ἀρχὴν των, δεικνύοντα οὕτω καὶ ταῦτα τὸ συνεχές καὶ ἀδιάσπαστον τοῦ βίου τῶν προγόνων μας ἀνὰ τοὺς αἰῶνας.

Περὶ τῶν παιδικῶν παιγνιδίων παρ' ἀρχαίοις Ἑλλησι καὶ οἱ συγγραφεῖς καὶ οἱ σχολιασταὶ ἀρκοῦντα μᾶς παραδίδουσι καὶ τὰ μνημεῖα οὐκ ὀλίγα μᾶς διδάσκουσι καὶ νεώτεραι μελέται, λίαν ἀξιόλογοι, ὑπάρχουσι πολὺ καλὰς ἐπ' ἴσης σχετικὰς πραγματείας περὶ τῶν παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησι παιδικῶν παιδιῶν ἔχομεν ὑπὸ νεωτέρων Ἑλλήνων γραφεύσας, ὧν μία ἐδημοσιεύθη εἰς τὰς σελίδας τοῦ ἡμερολογίου τούτου. Διὰ τὰ τῶν Βυζαντινοπαίδων παιγνίδια ἢ σχετικὴ ἔρευνα δὲν ἐγένετο. Καὶ ἡ πραγματεία βέβαια δὲν εἶναι εὐχερῆς. Εἰδικὴ μελέτη περὶ τοῦ θέματος ὑπ' οὐδενὸς Βυζαντινοῦ συγγραφέως, ὅσον γνωρίζω, ἐγράφη, μνημεῖα σχετικὰ δὲν ἔχομεν, αἱ δὲ πληροφορίαι εἰς ποικίλους συγγραφεῖς κείμεναι καὶ εἰς διαφόρους αἰῶνας ἀναφερόμεναι εἶναι, ἐπὶ τοῦ παρόντος, πενιχραὶ¹.

¹ Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, ὅστις τὴν περὶ παιδικῶν παιδιῶν πραγματείαν ἐθεώρει λόγου ἀξίαν, ἀφ' οὗ, ὑπαινισσόμενος τὸν

Ἄλλὰ καὶ ἄλλαι δυσκολίαι πρόκεινται εἰς τὸν μέλλοντα νὰ πραγματευθῇ τὸ θέμα. Οἱ Βυζαντινοὶ δῆλα δὴ συγγραφεῖς, ὀμιλοῦντες περὶ συγχρόνων παιδικῶν παιγνιδίων, ἀναφέρουσι γενικῶς αὐτὰ χωρὶς, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, νὰ δίδωσιν οὐδεμίαν αὐτῶν περιγραφὴν· ὀμιλοῦσι λ. χ. περὶ τοῦ παρὰ παισὶν ὀπωρίζεσθαι, ἤτοι παίζειν μὲ ὀπώρας, χωρὶς νὰ μᾶς λέγωσι ποίαν ἀκριβῶς παιδιὰν καὶ διὰ τίνων ὀπωρῶν παιζομένην πρέπει νὰ νοήσωμεν. Τὸ αὐτὸ δέον νὰ λεχθῇ καὶ διὰ τὸ καρυατίζειν ἢ μᾶλλον καρυδίξειν, τοῦ ὁποίου οὐδεμίαν δίδουσι περιγραφὴν· ἀλλὰ καὶ περὶ ψηφίδων ὀμιλοῦντες πάλιν, δὲν μᾶς διασαφηνίζουσι πῶς νοοῦσι τὰ δι' αὐτῶν παιζόμενα παιγνίδια. Τὸ αὐτὸ ρητέον καὶ διὰ τὸν ἀστραγαλισμόν· μᾶς ἀναφέρουσιν αὐτὸν οἱ Βυζαντινοί, χωρὶς νὰ μᾶς προσθέτωσι καὶ τινὰς ἀναγκαίας πληροφορίας, ἂν δῆλα δὴ τοὺς ἀστραγάλους μετεχειρίζοντο οἱ μεσαιωνικοὶ παῖδες, ἢ μᾶλλον αἱ κόραι, καὶ κατὰ τὴν παιδιὰν τῶν πενταλίθων καὶ κατὰ τὸν ἀρτιασμόν, μειονεκτήματα, ἄτινα, εὐτυχῶς, ἐν μέρει ἐξουδετερώνει ἡ γνῶσις τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν σημερινῶν παιδικῶν παιγνιδίων.

Μελλὼν νὰ ὀμιλήσω περὶ παιδικῶν παιγνιδίων παρὰ Βυζαντινοῖς, θ' ἀποκλείσω τῆς πραγματείας μου, ὡς ὑπαγόμενα εἰς τὰ παίγνια τῶν ἀνδρῶν, τὰ τυχηρὰ ἐκεῖνα παιγνίδια, τὰ ὁποῖα ἐπαίζοντο ὑπὸ ἐνηλίκων ἐπὶ χρήμασι, τοὺς κύβους λ. χ. ὡς καὶ τὰ τῶν ἐνηλίκων γυμναστικὰ παίγνια. Οὕτω δὲν θὰ ὀμιλήσω φέρ' εἰπεῖν διὰ τὰ μεσαιωνικὰ κλοτσᾶτα, οὐδὲ διὰ τὸ τζυκάνιον καὶ τὸ κοντο-

Ἄθηναίον τὸν περὶ χελιδονιστῶν καὶ κορωνιστῶν γράψαντα ἐσημείωσεν· «εἰ δὲ καὶ τοιαῦται παιδιὰι γραφῆς ἤξιούντο τοῖς παλαιοῖς οὐ μεμπτέον τῆς ἀφελείας, ἀλλὰ θαυμαστόν τῆς εἰς πολυμάθειαν παραδόσεως, δι' ἧς ἡ γραφικὴ τέχνη τρέφεται», ὁ Θεσσαλονίκης, λέγομεν, Εὐστάθιος πολλὰ καὶ καλὰ ἔγραψε περὶ παιδικῶν παιγνιδίων, ταῦτα ὅμως, πλὴν ἐλαχίστων πληροφοριῶν, ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν. Πρόσθετε ὅτι διὰ τὸ θέμα ἡμῶν πολυτίμους παρέχουσι πληροφορίας ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος καὶ οἱ λεξικογράφοι καὶ σχολιασταί.

μονόβολον· περὶ τοῦ παιγνιδίου μόνον τοῦ τάπητος θὰ κάμω λόγον, καὶ τοῦτο, διότι οἱ παίζοντες αὐτὸ μαθηταί, καίτοι ἀνωτέρων σχολῶν, δύνανται μᾶλλον ὡς παιδία νὰ θεωρηθῶσιν.

Ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ παιδες, συμφώνως πρὸς τὴν παιδικὴν φύσιν, ἔπαιζον διάφορα παιγνίδια καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς οἰκίας των καὶ φυσικὸν εἶναι καὶ μεμαρτυρημένον ἔχομεν ὑπὸ τῶν συγγραφέων, οἵτινες συχνὰ ὁμιλοῦσι διὰ τὰ «παιδία τὰ μικρά, ἃ ἐπτόηται περὶ ἀθύρματα», ἢ διὰ «παιδία τὰ ἔξω που πλανώμενα καὶ ἐν ἀθύρμασι διημερεύοντα παιδικοῖς» ἢ διὰ τοὺς παῖδας «τοὺς ἀθύρμασι προσανέχοντα καὶ παιδιαῖς» ἢ διὰ τοὺς παῖδας, οἷ

παίγνια τ' ἀμφιέπουσι παρήγορα καὶ κατ' ἀγυιάς
πλάζονται

ἢ διὰ τὰ παιδάρια τὰ «ἐν παντοίαις κινήσει καὶ περιστροφαῖς παιγνίων ἀπαράμιλλα» ἢ διὰ τὴν «παντοίαν φλυαρίαν παιδαριώδους ἀθύρματος» ἢ τέλος διὰ τὰ παιδικὰ ἄσματα ὡς λ. χ. τὸ χελιδόνισμα, περὶ οὗ μνεῖαν ποιοῦνται καὶ ὁ I. Χρυσόστομος καὶ ὁ Εὐστάθιος ὡς καὶ διασθθέντα μεσαιωνικὰ παιδικὰ ἄσματα.

Ταῦτα περὶ τῶν ἀρρένων μάλιστα· τὰ τῶν κορασίδων παιγνίδια, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ περιορισμένου βίου τῶν Βυζαντινῶν γυναικῶν¹, ἦσαν ὀλιγώτερα καὶ μᾶλλον ἐντὸς τοῦ οἴκου περιορισμένα· δὲν ἀποσιωπῶμεν βέβαια ὅτι ἀναφέρονται ἐνίοτε καὶ κοράσια χορεύοντα καὶ τραγωδοῦντα ἀνὰ τὰς ἀγυιάς καὶ σκώπτοντα μάλιστα τοὺς παρεχομένους, τὰ κύριά των ὅμως παιγνίδια ἐπαίζοντο ἐντὸς τοῦ οἴκου μετὰς πλαγγόνας καὶ τὰ πεντάλιθα· ποιητῆς μάλιστα τῶν

¹ Αἱ κόραι, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν, ἔπρεπε νὰ θαλαμεύωνται, ἐν δὲ τῶν μεγίστων προσόντων των ἐθεωρεῖτο τὸ νὰ μὴ τὰς βλέπῃ ὁ ἥλιος. Ὅρα ὅτι τὸ νύμφη παρήγον οἱ μεσαιωνικοὶ πρόγονοί μας ἐκ τοῦ νέου φαίνεσθαι, ἢ κόρη δ' ἐφρόνου ὅτι ἐκαλεῖτο οὕτω, διότι περιεφρουρεῖτο καὶ περικαλύπτετο ὡς ἡ τοῦ ὀφθαλμοῦ κόρη!

Ἰουστινιανείων χρόνων, ὁ Ἀγαθίας, παριστᾷ κόρην παραπονουμένην, διότι οἱ ἄρρενες παῖδες ἐπιτρέπεται νὰ παίξωσιν ἀνά τὰς ὁδοὺς, ἐν ᾧ, ὡς λέγει,

ἡμῖν δὲ οὐδὲ φάος λεύσσειν, ἀλλὰ μελάθροις
κρυπτόμεθα, ζοφεραῖς φροντίσι τηκόμεναι.

Μετὰ τὰ εἰσαγωγικὰ ταῦτα, ἔλθωμεν ἐπὶ τὸ κύριον ἡμῶν θέμα:

Μεταξὺ τῶν ἄθυρμάτων τῶν νηπίων παρ' ἀρχαίοις ἀναφέρονται τὰ σεῖστρα καὶ ὁ καλαθίσκος· καὶ σεῖστρα μὲν ἦσαν ὅ,τι περίπου ἡμεῖς λέγομεν κουδουνίστρες, κυκλικὰ συνήθως τὸ σχῆμα μὲ κωδωνίσκους¹, οἵτινες, σειομένου τοῦ σείστρου, διὰ τοῦ ἤχου των, κατὰ τὸν Πολυδεύκη, ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του, «καταβαυκαλῶσι τὰ δυσυπνοῦντα τῶν παιδίων»², ὁ καλαθίσκος δ' ἀφ' ἑτέρου ἦτο μικρὸν καλάθιον, ἐν ᾧ τὰ παιδιά ἐτοποθέτουν τὰ διάφορα παιγνίδια τῶν ἢ καὶ τὸ ὁποῖον ὡς ἄθυρμα μετεχειρίζοντο. Τὰ δύο ταῦτα ἄθυρματα ἐξηκολούθουν νὰ εἶναι ἐν χρήσει καὶ κατὰ τὸν Δ'. μ. Χ. αἰῶνα, ἀφ' οὗ ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος ὁμιλεῖ διὰ τὰ σύγχρονά του παιδιά, ἅτινα «ἂν τὸν καλαθίσκον ἢ τὰ σεῖστρα ἀφέλης ἢ ἄλλο τι τῶν ἄθυρμάτων δεινοπαθεῖ καὶ δυσχεραίνει σπαράττεται τε καὶ λακτίζει τὸ ἔδαφος».

Ἄλλο ἄθυρμα, δι' οὗ οἱ παῖδες τῶν Βυζαντινῶν, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ ΙΒ'. αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, διεσκέδαζον, ἦτο, ὡς καὶ σήμερον, ἡ συρίκτρα.

Ἐν τῇ Παιδιοφράστῳ τοῦλάχιστον διηγῆσει τῶν τετραπόδων ζῶων ἡ κίχλη λέγει πρὸς τὸν μπουῶφον

ἐγὼ ἀκόμη ἤμουν παιδὶν ἀπέσω ἐκ τῆν Γλαρέντσα
καὶ φόρουν τὰ κατάκοπα καὶ βάσταζα σφυρίστρια.

¹ Σεῖστρα κατὰ τὰ μεσαιωνικά ποιήματα ἐκαλοῦντο τὰ νῦν ντέφια, σημασία, ἣν καὶ νῦν ἐνιαχοῦ ἔχει ἡ λέξις.

² Διὰ τὸν παραγόμενον ἤχον οἱ ἀρχαῖοι τὸ σεῖστρον ἐκάλουν πλαταγὴν καὶ πλαταγώνιον.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μανθάνομεν ὅτι οἱ παῖδες τότε ἔχαιρον κατασκευάζοντες διάφορα πήλινα ἱπάρια ἢ ἀμάξια ἢ παίζοντες μὲ αὐτά. Ταῦτά διὰ τοὺς χρόνους του πιστοποιεῖ ὁ Χρυσόστομος, λέγων ὅτι τὰ σύγχρονά του παιδάρια χαίρουσι παίζοντα μὲ πήλινα ἱπάρια ἢ ἀμάξια ἢ μὲ πηλίνους ὄνους καὶ ὀνηλάτας μηδεμίαν δίδοντα προσοχὴν οὐδ' ἂν αὐτὸς ὁ βασιλεὺς ἐπὶ χρυσοῦ ἄρματος παρέρχεται¹.

Ὁ Χρυσόστομος εἰς τὴν ΚΓ'. ὀμιλίαν του εἰς Ματθαῖον λέγει «τί παιδίων διεστήκαμεν τῶν παιζόντων καὶ οἰκίας οἰκοδομούντων;» αἰῶνας δὲ μετὰ ταῦτα ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος παρατηρεῖ «ὅτι δὲ παιδίων ἔργον αἱ περὶ ψάμμιν οἰκοδομαὶ ἢ πείρα διδάσκει».

Ὁ ἀναγινώσκων ταῦτα ἀναπολεῖ ἀμέσως τὰ σπιτάκια², τὰ ὁποῖα ὡς παῖς κατεσκεύαζεν εἴτε ἐπὶ στερεοῦ ἐδάφους εἴτε καὶ ἐπὶ τῆς ἄμμου, πράττων ὅτι καὶ ὁ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων παῖς, ὅστις, κατὰ τὸν ποιητὴν

ἄγχι θαλάσσης
ὅς τ' ἐπεὶ οὖν ποιήσῃ ἀθύρματα νηπιήσιν
ἄψ' αὐτὶς συνέχευε ποσὶν καὶ χερσὶν ἀθύρων.

Τίς κατὰ τοὺς παιδικούς του χρόνους δὲν ἠσθάνθη εὐχαρίστησιν φρυγῶν καὶ ἀποδιώκων τὸ στρογγύλον ἐκεῖνο ἐξάνθημα τῆς ἀκάνθης, τὸ ὁποῖον νῦν κλέφτην λέγομεν; Τὸ ἐξάνθημα τοῦτο, ὅπερ παρ' ἀρχαίοις ἐλέγετο γέρων ἢ πάππος, ἀπετέλει καὶ τῶν Βυζαντινῶν παιδίων σύνθηδες παιγνίδιον· ὁ Θεσσαλονίκης τοῦλάχιστον Εὐστάθιος εἰς τὰς περιπύστους εἰς Ὅμηρον παρεκβολάς του μᾶς λέγει «γέρων ἀκάνθης ἐξάνθημα, ᾧ χαίρουσιν οἱ παῖδες φρυγῶντες ὡς πέτεσθαι».

Ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτος ὁ Χω-

¹ Ἐν παπύρῳ τοῦ Α' μ. Χ. αἰῶνος σημειῶναι τις ἐν ἰδιωτικῷ λογαριασμῷ «παιγνίων καὶ ἐππουρίων (= ἱπαρίων) ἡμιωβέλιον».

² Ἐν Πόντῳ ἢ παιδιὰ αὕτη τέως ἐκαλεῖτο ὁ σπῖτιν.

νιάτης ἀναφέρει παιδάρια «συναθύροντα τὰ παιδικὰ καὶ ἱππαζόμενα», τῶν Προδρομείων δὲ ποιημάτων εἶναι ὁ στίχος

καβαλλικεύω τὸ ἄραβδιν καὶ παίζω τὸ βιτάλιν.

Οὐδεμία βεβαίως ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοῦ παιδικοῦ ἐκείνου παιγνιδίου, καθ' ὃ οἱ παῖδες, περιβαίνοντες κάλαμον, ὡς δῆθεν ἵππον, πλήττουσιν αὐτὸν διὰ μαστιγίου ἢ βεργίου, ἵνα τρέχη, παιγνιδίου, ὅπερ παρ' ἡμῖν λέγεται ἄλογον ἢ ἀλογατάκι, παρ' ἀρχαίοις δὲ «κάλαμον περιβαίνειν», μὲ τὸ ὁποῖον δὲ παιγνίδιον συνδέεται καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου ἀναφερόμενον γνωστὸν ἀνέκδοτον τοῦ Ἀγησιλάου, ὅστις καταληφθεὶς μετὰ τῶν παιδίων του περιβαίνων κάλαμον εἶπε πρὸς τὸν ἰδόντα νὰ μὴ μαρτυρήσῃ ὅτι εἶδεν, ἕως ὅτου καὶ αὐτὸς γίνῃ πατήρ.

Τὸ παιγνίδιον τοῦτο ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασιν ἐκφράζεται διὰ τῆς φράσεως «παίζω τὸ βιτάλιν». Τὴν λέξιν ἐπειράθησαν νὰ ἐρμηνεύσωσιν οἱ σοφοὶ τῶν ποιημάτων ἐκδόται, δὲν ἔτυχον ὁμως, νομίζω, τοῦ ὀρθοῦ. Τὴν λ. βιτάλιν σχετίζω μὲ τὴν Λατινικὴν λ. vitis=βέργα κλήματος, τὴν κοινῶς λεγομένην βίτσαν καὶ μὲ τὸ Κρητικὸν βιτσάλιν¹ καὶ φρονῶ ὅτι ἡ φράσις σημαίνει παίζω τὸ ἄλογον, τὸ ὁποῖον κτυπῶ μὲ τὸ βιτσάλιν, ἵνα δῆθεν τρέχη.

Ἐπαιζον δ' οἱ τῶν Βυζαντινῶν παῖδες ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῖς μεγάλοις κέντροις καὶ ἄλλο παιγνίδιον, δῆθεν μὲ ἵππους, μιμούμενοι τοὺς ἐν τοῖς ἵπποδρομίαις ἀγῶνας· θέτοντες δῆλα δὴ εἰς τὸ στόμα τῶν συμπαικτῶν μήρινθον, τούτους μετεχειρίζοντο ὡς ἵππους, δῆθεν διφρηλατοῦντες. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐξάγεται ἐξ ὅσων κατὰ τὸν Θ' μ. Χ. αἰῶνα λέγει ὁ Φώτιος, ὅστις ἐν τῷ Νομοκάνονί του, ὁμιλῶν περὶ τοῦ τυχηροῦ παιγνιδίου «ξυλίνου ἵππικοῦ» λέγει ὅτι ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τοῦ ὁποῖόν τι ἦτο τοῦτο.

¹ Βιτσάλι λέγεται ἐν Κρήτῃ μικρὸς κλώνος δένδρου² χρησιμοποιούμενος ὡς μαστίγιον.

«τινὲς δ' εἶπον εἶναι τοῦτο τὸ συνήθως παρὰ τῶν παίδων γινόμενον παίγνιον ἔξωθεν τοῦ ἵππικοῦ, ἀντὶ ἵππων χρωμένων ἀνθρώποις εἰς διφρηλασίαν». Ἄς προστεθῆ δ' ἐνταῦθα ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ παιγνίδιον ὑπὸ τὸ ὄνομα ἀλογάτακια εἶναι συνηθέστατον.

Οἱ ἀναγνῶσται τῶν γραμμῶν αὐτῶν πολλάκις κατὰ τοὺς παιδικούς των χρόνους θὰ διεσκέδασαν συλλαβόντες χρυσοκάνθαρον, γῦν κοινῶς χρυσομαμόναν ἢ γυαλομαμόναν ἢ μπούμπουλαν¹ καὶ ἀφήσαντες ἔπειτα αὐτὸν νὰ πετᾷ, ἀφ' οὗ τοῦ ἔδεσαν τὸν λαιμὸν διὰ κλωστής, εἰς τὸ ἄκρον τῆς ὁποίας προσέδεσαν ξυλάριον. Τὸ παίγνιον τοῦτο τὸ τόσον καὶ σήμερον διαδεδομένον, ἦτο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γνωστότατον μηλολόνη ἢ μηλολάνθη καλούμενον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, λεγόμενον ζίνα² διὰ τὸν ἦχον, ὃν τὸ ἔντομον παράγει, ὡς μᾶς πληροφοροῦσιν οἱ σχολιασταὶ καὶ λεξικογράφοι.

Οὕτως ὁ μὲν Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος λέγει «μηλάνθη ζῶν ἐστὶ μεῖζον σφηκός... οὗ παῖδες λίνον τρίπηχυ ἔξ-άπτοντες ἔωσι πέτεσθαι καὶ φερομένου δι' ἀέρος ἔλικοειδῶς ἠδόμενοι τῇ θέρᾳ παρέπονται τὰς χεῖρας ἐπικροτοῦντες» καὶ ὁ Σουΐδας «μηλολόνη ζωύφιον, ᾧ χρῶνται εἰς παιδιὰν οἱ παῖδες, ὃ τοῖς ἀνθεσιν ἐπικαθέζεται· οἱ δὲ παῖδες λίνον τοῦ ποδὸς ἔξαριτώντες καὶ ξυλύφιον, ὃ οὐκ ἔξισχούσιν ἀνακουφίσαι, εἰς τὸν ἀέρα ἀφιᾶσι».

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ἡμιλεῖ πρὸς τούτοις καὶ διὰ χαλκᾶς μυίας συννεμομένας τοῖς κανθάρους «αἷς οἱ παῖδες κηρία φασὶ προστιθέντες ἀφιᾶσιν». Τὸ χωρίον τοῦτο εἶναι ἀξιόλογον δεικνύον ὅτι εἶναι καὶ μεσαιωνικὸν τὸ σημερινὸν παίγνιον, καθ' ὃ οἱ παῖδες τῶν Κρητῶν, κατὰ μάρτυρα τὸν Παπασλιώτην ἐν τῇ περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις Ἑλλησι παιδι-

¹ Παρ' ἀρχαίοις ἐκαλεῖτο βομβυλιός, κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς δὲ χρόνους καὶ βόμβυλας.

² Ἡ μηλολόνη λέγεται ἐν Πόντῳ, Μελενίκῳ καὶ Χίῳ ζίνα, ζούνα ἐν Ξηροχωρίῳ καὶ ζοῦνος ἐν τῇ βορειανατολικῇ Εὐβοίᾳ.

κῶν παιγνιδίων μελέτη του, συλλαμβάνοντες κανθάρους (σκαθαρομαμοῦνες) ἔχοντας ψαλιδωτὴν οὐράν, τοὺς ἀφίνουσιν, ἀφ' οὗ ἐμβάλωσιν εἰς αὐτὴν ἀνημμένον κηρίον, ὅπερ σφιγγόμενον ἴσταται ὄρθιον.

Ἔστι δὲ τὸ παιγνίδιον ἦτο καὶ ἀρχαῖον, πιστοποιεῖ δὲ Ἀριστοφάνης εἰς τοὺς Ἀχαρνεῖς του, τίφην αὐτὸ καλῶν.

Ἐπαιζον δ' οἱ Βυζαντινοὶ παῖδες οὐ μόνον μὲ τὴν μηλό-
λόνθην καὶ τοὺς κανθάρους, ἀλλὰ καὶ μὲ διάφορα μικρὰ
πτηνὰ, τῶν ὁποίων τοὺς πόδας διὰ λεπτοῦ λιναρίου προσ-
έδενον. Τὴν συνήθειαν ταύτην, τόσον φυσικὴν ἄλλως τε διὰ
παῖδια καὶ τόσον καὶ σήμερον συνηθιζομένην, πιστοποιεῖ
Βυζαντινὸς συγγραφεύς, ὁ Εὐθύμιος Μαλλάκης, ὁμιλῶν διὰ
τὴ «ἐν χερσὶ τῶν παιδαρίων ὑπὸ λεπτῆ τῆ μηρίνθφ στρε-
φόμενα στρουθία καὶ παιζόμενα».

Ἄλλὰ καὶ μὲ ἄλλα μεγαλύτερα πτηνὰ, δι' οἷονδῆποτε
λόγον καταστάντα ἀνίκανα νὰ πετάξουν, ἔχαιρον παίζοντα
τὰ μεσαιωνικὰ παιδάκια, ἀφ' οὗ τὰ ἔδενον διὰ νήματος ἢ
μηρίνθου. Ἐν τῷ Πουλλολόγῳ λ.χ. ὁ γέρανός λέγει πρὸς
τὸν τσुकνέαυ ὅτι, ὅταν ἐκ τῶν πάγων δὲν δύνασαι νὰ
πετάξῃς,

εὐρίσκουν σε τὰ κωπελλιά, δένουν σε μὲ τὸ ράμμα
καὶ τὸ χωριὸν γυρίζουν σε κι' ἄλλοι εἰς τὴν θανάην σου

εἰς διαφόρους δὲ μεσαιωνικὰς ἐκφράσεις κυνηγίου οὐχὶ σπα-
νίως ἀναφέρεται ὅτι ὁ συλληφθεὶς γέρανός, ἀποκοπεῖς τοὺς
ὄνυχας καὶ τὸ ράμφος κεῖται «ἄθυρμα πᾶσι καὶ χλεύη βρε-
φυλλίοις προβεβλημένος εἰς παίγνιον».

Ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος ἐν ταῖς εἰς Ἰωάννην καὶ
Ματθαῖον ὁμιλίαις του τὰ ἐξῆς ἐσημείωσε περὶ τοῦ παιδικοῦ
παιγνιδίου τῶν τροχῶν· «καθ' ἕνα γὰρ οἱ παῖδες οἱ μικροὶ
πρὸς τὰ εὐτελεῆ τῶν πραγμάτων ἐπτόηται, πρὸς σφαίρας
καὶ τροχοὺς καὶ ἀστραγάλους κεχηνότες» καὶ πάλιν
«παίδων ἀθύρματα... τροχοὺς καὶ ἀστραγάλους καὶ
ψηφῖδας καὶ σφαίρας».

Ἐκ τῶν χωρίων τούτων σαφέστατα φαίνεται ὅτι ἐξηκολούθει ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἱεροῦ πατρὸς τὸ καὶ ἀρχαῖον παιδικὸν παιγνίδιον τῶν τροχῶν¹, τὸ ὁποῖον τόσον δὰ σύνηθες εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν ὑπὸ τὸ ὄνομα τσέρκι. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ὁ Χρυσόστομος, δι' ἄλλα ἐνδιαφερόμενος, δὲν μᾶς εἶπεν οὔτε ἂν οἱ σύγχρονοὶ του ἐκ μετάλλου κατεσκεύαζον τοὺς τροχοὺς, οὔτε ἂν τὸ ὕψος αὐτῶν ἔφθανε μέχρι τοῦ στήθους, οὔτε ἂν κατὰ τὴν περιφέρειαν εἶχον κωδωνίσκους, ὡς συνέβαινε κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν καὶ μέχρις Ὀρειβασίου τοῦλάχιστον. Καὶ τροχοὶ πιστεύω ὅτι τότε δημωδῶς δὲν θὰ ἐλέγετο τὸ παιδικὸν τοῦτο παιγνίδιον μᾶλλον φρονῶ ὅτι θὰ ἐκαλεῖτο μὲ τὸ ἕτερον ἀρχαῖον ὄνομα κρῖκος, ὀνομασία, ἣν παρέχει καὶ ὁ σύγχρονος τοῦ Ἰουλιανοῦ ἱατρὸς Ὀρειβάσιος, ὅστις καὶ περιγράφει τὸ παιγνίδιον.

Ἄν τις εἰς τὰ ἀνωτέρω ἀναγραφέντα χωρία τοῦ Χρυσόστομου προσθήσῃ καὶ τρίτον τοῦ ἰδίου πατρὸς, ἐν ᾧ λέγει «τὰ παιδία τὰ μικρὰ ἀστραγάλους καὶ σφαιίρας καὶ τὰ τοιαῦτα ἀθύρματα μεγάλα τίθενται», πρὸς δὲ τὸ τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, ὅστις τὸν λόγον ποιούμενος περὶ τῆς σφαιριζούσης Ναυσικᾶς προσθέτει «ἐν τούτοις δὲ ρητέον ὡς καὶ πάλαι ποτὲ τὸ σφαιρίζειν διὰ σπουδῆς ἦγετο» βεβαιῶν οὕτω τὴν μεγάλην κατὰ τοὺς χρόνους του διάδοσιν τοῦ παιγνιδίου, εἰάν, λέγω, προσθήσῃ τις καὶ τὰ δύο ταῦτα χωρία, τότε ἔχει σαφεστάτας μαρτυρίας περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Βυζαντινοπαίδων (ἀρρένων καὶ θηλέων) παιζομένης παιδιᾶς τῆς σφαιίρας².

Ἐννοεῖται δ' ὅτι, ὅπως καὶ περὶ ἄλλων παιγνιδίων, οὕτω καὶ περὶ τοῦ σφαιρισμοῦ περαιτέρω πληροφορίας δὲν μᾶς

¹ Τὸν Β'. μ. Χ. αἰῶνα ὁ Ἀρτεμίδωρος ἐν τῷ ὄνειροκριτικῷ του σημειοῖ: «τροχὸν ἐλαύνειν πόνοις περιπεσεῖν σημαίνει, ἐξ ὧν ἀπολαυσις τῷ ἰδόντι περιέσται».

² Ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασιν ἀναφέρεται καὶ τὸ παιγνίδιον σφαιροδρομίν, τοῦτο ὅμως πιστεύω ὅτι δὲν εἶναι παιδικόν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀποδίδει τὸ γνωστὸν τσυκάνιον.

δίδουσιν οἱ συγγραφεῖς, ἐξ ὧν δὲν φαίνεται τὸ δημῶδες τότε ὄνομα τῆς σφαίρας, ὅπερ γνωρίζομεν ὅτι ἦτο μάππα, ὄνομα καὶ μέχρι σήμερον κατὰ τόπους εὐχρηστον πρὸς δήλωσιν τῆς σφαίρας.

Ἡ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων παιδων καὶ κορασίων παιζομένη μαλακὴ σφαῖρα γνωρίζομεν ὅτι ἦτο ἐκ δέρματος, καὶ δὴ πολλάκις ἐκ πολυχρῶμων δερμάτων συγκειμένη, δι' ὃ ὑπὸ μὲν τοῦ Πλάτωνος καλεῖται δωδεκάσκυτος, βραδύτερον δ' ὑπὸ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου ραπτή. Ὅτι δὲ δερματῖνας σφαίρας θὰ ἐχρησιμοποιοῦν καὶ οἱ παῖδες τῶν Βυζαντινῶν δυνάμεθα, ἴσως, νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς ὑπὸ τῶν συγγραφέων παρεχομένης πληροφορίας, καθ' ἣν ὁ βασιλεὺς Ἰωάννης Ὑζιμισκῆς ἠρέσκετο νὰ πλήττη διὰ ράβδου καὶ νὰ κάμνη ν' ἀναπηδᾷ ἢ ἐντὸς ὑελίνου σκύφου κειμένη «σφαῖρα ἐκ σκύτους κατειργασμένη», ὅτι δὲ καὶ πολύχρωμοι ἠδύναντο νὰ εἶναι αἱ τότε βαλλόμεναι σφαῖραι ἢ σημερινὴ πείρα διδάσκει.

Τώρα πῶς ἢ σκυτίνη αὐτὴ μάππα ἐπαίζετο, ἂν δῆλα δὴ ριπτομένη ὑψηλὰ ἢ ἐπὶ τοῦ τοίχου ἢ τοῦ ἐδάφους πληττομένη καὶ διὰ τῆς παλάμης ἀντιτυπτομένη ἢ ἂν ἀπλῶς ἐρρίπτετο κατὰ τοῦ συμπαίχτου, περὶ τοιούτων τινῶν ζητημάτων δὲν ἐφρόντισαν νὰ μᾶς πληροφορήσωσιν οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς.

Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Βυζαντινοπαίδων παιζομένη σφαῖρα ἦτο σκυτίνη· ἀλλὰ καὶ ξυλίνη σφαῖρα ἦτο τότε ἐν χρήσει χρησιμοποιουμένη ὅμως κατὰ τὸ ἀγωνιστικὸν παιγνίδιον τσुकάνιον, περὶ οὗ ἄλλαχοῦ εὐρύτερος θὰ γίνῃ λόγος.

Ὅτι δ' ἐκτὸς τῆς σφαίρας οἱ παῖδες τῶν Βυζαντινῶν διηγωνίζοντο καὶ εἰς τὸ ἀπλοῦν ἄλλα, μονόβολον τότε λεγόμενον, καὶ τὸν δρόμον, ἀναφέρουσι γενικῶς πολλάκις οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς, οἵτινες χαρακτηρίζουσιν ἀμφοτέρα ὡς «φλυαρίαν παιδαριώδη».

Τὴν κατὰ τὸν Δ'. μ. Χ. αἰῶνα χρῆσιν τῆς παιδιᾶς τῶν

ἀστραγάλων παρὰ τοῖς παισὶ πιστοποιοῦσι τὰ ἐξῆς δύο καὶ ἄνωτέρω μνημονευθέντα χωρία τοῦ Χρυσοστόμου· «καθάπερ γὰρ οἱ παῖδες οἱ μικροὶ πρὸς τὰ εὐτελεῆ τῶν πραγμάτων ἐπτόνται, πρὸς σφαῖρας καὶ τροχοὺς καὶ ἀστραγάλους κεληνότες», «τὰ παιδία τὰ μικρὰ ἀστραγάλους καὶ σφαίρας καὶ τὰ τοιαῦτα ἀθύσματα μεγάλα τίθενται» «παιδῶν ἀθύσματα... τροχοὺς καὶ ἀστραγάλους καὶ ψηφίδας καὶ σφαίρας». Πολλοὺς αἰῶνας μετὰ ταῦτα, κατὰ τὸν ΙΓ'. δηλαδὴ ἀρχόμενον, Γεώργιος ὁ Ἀκροπολίτης ἀναφέρει βρεφύλλιον ἀστραγαλίζον, δεῖγμα καὶ τοῦτο ὅτι ἡ τῶν ἀστραγάλων παιδικὴ παιδιὰ ἐξηκολούθει μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὕσα ἀσφαλῶς πολὺ διαδεδομένη, ἀφ' οὗ καὶ μέχρι σήμερον εἰς πλεῖστα μέρη τῆς Ἑλλάδος οἱ παῖδες ἀστραγαλίζουσιν ἀκόμη.

Οἱ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς περὶ τῆς παιδικῆς ταύτης παιδιᾶς ὡς καὶ τῆς ἀντιστοιχοῦ ἀνδρικῆς ὀμιλοῦντες ἀναφέρουσι τοὺς ἀστραγάλους πάντοτε, τὴν ἀρχαίαν ὀρολογίαν ἀκολουθοῦντες. Καὶ θὰ διετήρουν μὲν κατὰ τόπους καὶ τότε οἱ ἀστράγαλοι τὸ ὄνομά των, ἀφ' οὗ οὕτω καὶ μέχρι σήμερον εἶναι γνωστὴ ἡ παιδιὰ ἐν Κρήτῃ, γνωρίζομεν ὅμως ὅτι κοινότερον τότε κόττια ἐλέγοντο οἱ ἀστράγλοι, ἐξ ἧς λέξεως προῆλθε καὶ ἡ κοινὴ σημερινὴ ὀνομασία τῶν ἀστραγάλων κόττια¹, τὸ δὲ παίζειν τὰ κόττια, καὶ καθ' ὅλου τυχηρὰ καὶ ἐπὶ χρήμασι παιγνίδια κοττιρίζειν, τὸ παιγνίδιον κόττιος καὶ οἱ παῖκται κοττισταί.

Μὴ ἐνδιαφερόμενοι δὲ καὶ πάλιν οἱ συγγραφεῖς νὰ μᾶς περιγράψωσι τὰς συγχρόνους των παιδιᾶς, δὲν μᾶς λέγουσιν, ἂν μόνον ἐξ ὁστῶν ἦσαν τότε οἱ ἀστράγαλοι, ὅπερ λίαν πιθανόν, ἂν ἦσαν τινες ἐξ αὐτῶν, ὅπως καὶ παρ' ἀρχαίους καὶ παρ' ἡμῖν, μεμολυβδωμένοι, πρὸς ἀσφαλεστέραν βολήν, ἂν κατὰ τὴν παιδιὰν ἐχρησιμοποιοῦντο μόνον αἰγοπροβά-

¹ Γνωστὴ σήμερον καὶ ἡ παροιμ. φράσις «θαρρεῖς πῶς παίζομε τὰ κόττια;», ἣτοι νομίζεις ὅτι ἀστεϊζόμεθα; Ἐν Ἀνδρῶ οἱ ἀστράγαλοι, τὰ κοινῶς κόττια, λέγονται κόττια, κοτρίκια δέ, ἣτοι κοττίκια, ἐν Θήρῃ καὶ Μήλῃ.

των ἢ καὶ μεγαλυτέρων ζώων ἀστράγαλοι, τοῦθ' ὅπερ καθιστά πιθανὸν καὶ ἡ σημερινὴ χρῆσις¹ καὶ ὅπερ ἐπιβεβαιοῖ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος λέγων· «ἀστραγαλίζειν τὸ πετιοῖς καθ' Ὅμηρον τέρπεσθαι λέγεται· μέχοι γὰρ καὶ ἔσάρτι οὕτως ἀστραγαλίζουσι, καὶ μάλιστα ὄνειοις, οἱ τοιαῦτα πεττεύοντες εἴτε παίζοντες», προσέτι, ἂν ἐχρησιμοποιοῦντο οὗτοι καὶ δι' ἄλλας παιδιὰς π.χ. τὰ πεντάλιθα ἢ καὶ τὸν ἀρτιασμόν, ὅστις ἦτο ἐπ' ἴσης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους γνωστὸς ὡς παιδικὴ παιδιὰ καλούμενος, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν σχολιαστῶν, «ζυγὰ ἢ ἄζυγα» τὰ μονὰ δῆλα δὴ ἢ ζυγὰ τῶν σημερινῶν παιδιῶν ὡς καὶ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.

Οὐδὲ μᾶζ λέγουσι, δυστυχῶς, καὶ πάλιν οἱ συγγραφεῖς πῶς ἔπαιζον τοὺς ἀστραγάλους οἱ σύγχρονοὶ τῶν παιδῶν, ἂν δῆλα δὴ ῥίπτοντες πολλοὺς, τέσσαρας φέρ' εἰπεῖν, ὡς οἱ ἀρχαῖοι, ἢ, ὅπερ πιθανώτερον, ἂν, ὡς καὶ σήμερον, ἓνα καὶ τοῦτον κάποτε μεμολυβδωμένον, ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ, ἦτις ἰδιαιτέρον θὰ ἔφερον ὄνομα, τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν ὑπολογίζοντες ἢ ἂν, ὅπερ ἐπ' ἴσης πιθανόν, ἔθειον ἐντὸς κύκλου πολλοὺς ἀστραγάλους, τούτους δ' ἀπὸ ἀποστάσεως ἔβαλλον διὰ μεγαλυτέρου καὶ βαρυτέρου κερδίζοντες τοὺς ἐκτὸς τοῦ κύκλου διὰ τῆς βολῆς ἐκκλίπτοντας, ὅπως δῆλα δὴ συχνὰ γίνεται καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν.

Ὅτι δὲ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους μὲ ἀστραγάλους ἔπαιζον καὶ οἱ ἐνήλικοι γνωρίζομεν ἐκ πλείστων μαρτυριῶν συγγραφέων ὡς καὶ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν νόμων καὶ τῶν κανόνων ἀκόμη τῶν ἱερῶν συνόδων, οἵτινες κατὰ τῶν κοτιστῶν ἐπιβάλλουσι ὠρισμένας ποινάς, ὁ περὶ τοῦ ζητή-

¹ Κατὰ τὴν παιδιὰν γύρ α ν, ἦτοι τὸν ἀστραγαλισμόν, ἐν Ρόδῳ μεταχειρίζονται ἀστράγαλον ἐλάφου, ἵνα δι' αὐτοῦ πλήττωσι τοὺς ἐντὸς κύκλου μικροτέρους τοιούτους, βόειον δ' ἐν Ἀραβανίῳ τῆς Καππαδοκίας, γ ο σ γ ὀ ν καλούμενον. Ἐν Κάψῃ τῆς Κυκουρίας ὁ μεμολυβδωμένος ἀστράγαλος, δι' οὗ βάλλονται οἱ ἐντὸς κύκλου, καλεῖται σ ἄ λ τ ι, ἐν Φλωρίῃ σ ἄ λ τ η ς, ἐν Θεσσαλίᾳ ν ο υ μ ἄ ς, ἐν Βερροίᾳ δὲ ἄ ν α τ ζ ἄ κ ι (Τουρκ. padzak.)

ματος ὁμως τούτου λόγος ἀνήκει εἰς τὸ περὶ ἀνδρικῶν παιγνιδίων κεφάλαιον.

Ὁ Γεώργιος Ἀκροπολίτης ἐν τῇ χρονικῇ συγγραφῇ του ἀναφέρει βρεφύλλιον ὀπωριζόμενον ἢ καὶ ἀστραγάλιον. Τί ἄρα γε νὰ ἐννοῆ μετὴν πρώτην λέξιν; Ὅτι πάντως παιδιὰν μὲ ὀπώρας παιζομένην, οὐδεμία ἀμφιβολία ἀλλὰ τίνας ὀπώρας καὶ πῶς παιζομένας; Ἐννοεῖ ἄρα γε τὸν ἀρτιασμόν, καθ' ὃν ἐντὸς τῆς παλάμης τίθενται μικροὶ καρποὶ, ἀμύγδαλα λ.χ. ποντικὰ κάρυα ἢ τὰ τοιαῦτα ἢ τὴν ἐπ' ἴσης γνωστὴν τὴν διὰ καρύων παιζομένην, ἣν οἱ μεσαιωνικοὶ συγγραφεῖς δηλοῦσι διὰ τοῦ ῥήματος καρυατίζω, ὅπερ δημῶδες, ὡς ἐκ σχετικῶν ἄλλοθεν εἰλημμένων χωρίων φαίνεται, ἐλέγετο καρυδίζω, ἢ «παίζω τὰ καρύδια», ὅπως τὸ δημῶδες κείμενον τῆς χρονικῆς διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου μᾶς πληροφορεῖ; Πιστεύω μᾶλλον τὸ δεύτερον καὶ φρονῶ ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὸ παιγνίδιον ἐπαίζετο ὡς καὶ παρ' ἡμῖν νῦν, τιθεμένων δὴλα δὴ ἐντὸς κύκλου καρύων καὶ βαλλομένων διὰ μεγαλύτερου ἢ διὰ λιθαρίου ἀπὸ ἀποστάσεως ὑπὸ τοῦ παίζοντος, ὅστις καὶ ἐκέρδιζε τὰ ἐκ τοῦ κύκλου ἐκβαλλόμενα¹. Ἄν τῶρα καὶ διὰ καρυδίου κατεστοχάζοντο καὶ ἐξέκρουον νόμισμα ἐντὸς κύκλου τεθέν, ὅπως σήμερον ἐν Ἡπείρῳ εἰς τὴν παιδιὰν καρυδία², δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω.

Ἄλλος Βυζαντινὸς συγγραφεὺς, ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος, παρὰ τὸ καρυατίζον παιδάριον, ἀναφέρει καὶ τὸ βησσα-

¹ Ἐκ τῆς συνήθους παιδικῆς ταύτης παιδιᾶς ἔμεινε καὶ ἡ ἐν Πόντῳ φρ. «παίζομε τὰ καρύδια» = παίζομεν, οὐ σπουδάζομεν καὶ ἡ ἐν ταῖς Κυκλάσι «θαρρεῖς πῶς παίζομε καρύδια;» ἢτοι νομίζεις ὅτι ἀστεϊζόμεθα; Ἐν Δημητσάνῃ περὶ πονηροῦ καὶ εὐφυοῦς λέγουσιν· «αὐτὸς μὲ τὸ διάβολο καρύδια παίζει».

² Μετὰ τὰ καρύδια σήμερον ἐν Ἡπείρῳ διὰ τοῦ βόλου, τοῦ μεγαλύτερου καρυδίου, παίζουσιν «τὰ καρύδια τὸν παρᾶν» προσπαθοῦσι δὴλα δὴ νὰ ἐκβάλωσι καὶ κερδίωσι τὸ ἐντὸς κύκλου καὶ ἐπὶ ξυλαρίου τοποθετημένον νόμισμα.

λίξον, ὁ δ' ἀδελφὸς αὐτοῦ Νικήτας ὁμιλεῖ διὰ τινὰ «καρνατιζόμενον ἢ ριμμῶ λιθιδίων προσανέχοντα». Οὐδεμίαν ἔχω ἀμφιβολίαν ὅτι ἐνταῦθα ἀμφοτέρω οἱ συγγραφεῖς ὑπαινίσσονται τὰ τῶν ἀρχαίων σφαιρία ἢ σφαιρίδια, τὰ μεσαιωνικὰ τουτέστι βολάκια, τοὺς βόλους δηλαδὴ τῶν σημερινῶν παιδῶν ἢ τὰ ἄλλως βότσαλα (βήσσαλα) καλούμενα, τὰ ὑπενθυμίζοντα τὸ μεσαιωνικὸν βησσαλίξον παιδάριον, τὰ λίθινα δηλαδὴ ἐκεῖνα σφαιρίδια τὰ ριπτόμενα ὑπὸ τῶν παιδαρίων, ὧν μνεῖαν ποιεῖται μεσαιωνικὴ μονοψῆδος, ἐνθα ὁ λόγος περὶ ἐκπεσόντος τῆς προτέρας εὐδαιμονίας καὶ ἀποκυλισθέντος «ὡς τὰ παιδαρίων σφαιρίδια διαπεμπόμενα».

Μεταξὺ τῶν παιδικῶν ἀθυρμάτων ἀναφέρει ὁ Χρυσόστομος τοὺς ἀστραγάλους, τὰς σφαίρας καὶ τὰς ψηφίδας, πολλοὺς δὲ μετὰ ταῦτα αἰῶνας ὁ Δημήτριος Κυδωνῆς λέγει περὶ τῆς τύχης ὅτι «τὰ τῶν ἀνθρώπων ὅτε βούλεται παίξει ῥαδίως ὥσπερ ἐν ψήφοις καὶ τὰ δοκοῦντα πεπηγένη μετατιθεῖσα». Ἐκ τοῦ τελευταίου μάλιστα χωρίου σαφῶς φαίνεται ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ διαγραμματισμοῦ τῶν ἀρχαίων, περὶ τῶν ἐπὶ ἐπιπέδου δηλαδὴ μετακινουμένων ψηφίδων, τῶν πεσσῶν τῶν ἀρχαίων, τοῦ σημερινοῦ δηλαδὴ τριοδίου ἢ ἐννεαπέτρου ἢ ἐννεάδας.

Ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασι φέρονται οἱ στίχοι:

ἐκεῖ νὰ εἶδες τὸν Χονδρὸν μετὰ τοῦ Καλολέοντος
 πῶς κουρταλίζουν ἔμνοστα καὶ κρούσιν τὰ κλωτσᾶτα
 καὶ παίζουσιν τὸ λέγουσιν οἱ παῖδες εἰπα, εἰπέτε.

Εἰς τὴν σειρὰν τῶν Βυζαντινῶν παιδικῶν παιγνιδίων σκόπιμον ἔκρινα νὰ προσθέσω καὶ τὸ ἀνωτέρω, μ' ὅλον ὅτι ἄγνωσθὴν τὴν ἀκριβῆ αὐτοῦ σημασίαν¹. Ὑποθέτω ὅτι κατ'

¹ Καὶ ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς ἐν τῷ Α' τόμῳ τῶν Ἀτάκτων του περὶ τοῦ εἰπα εἰπέτε ὁμιλῶν, παρατηρεῖ εἶδος παιγνιδίου ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς ἢ κἂν εἰς ἐμέ.

αὐτὸ εἰς τῶν παιζόντων θὰ ἔλεγε λέξιν τινά, ἀπευθυνόμενος δὲ πρὸς τοὺς συμπαίκτας διὰ τοῦ εἶπα, εἰπέτε, θ' ἀπήτει παρ' αὐτῶν νὰ εἴπωσι καὶ αὐτοὶ ἄλλην λέξιν ὁμοιοκαταληκτοῦσαν πρὸς τὴν ὑπ' ἐκείνου λεχθεῖσαν, παιγνίδιον ὄπερ, ὡς μὲ ἐβεβαίωσαν, παίζεται καὶ σήμερον.

Ὁ Ἡσύχιος μᾶς παραδίδει τὰ ἑξῆς: «μυῖα χαλκῆ· παιδιὰ τις, ἣν οἱ παῖδες παίζοντες καταμύουσι ἀποτεινόντες τὰς χεῖρας ἄχρις ἂν τινος λάβωνται».

Τὴν παιδιὰν ταύτην, μ' ὅλον ὅτι ἐκ τοῦ τρόπου τῆς ἐκφράσεως θὰ ἠδύνατό τις εὐθὺς ἀμέσως σύγχρονον τοῦ λεξικογράφου νὰ θεωρήσῃ, δὲν θὰ κατέλεγον ἐνταῦθα, ἂν μὴ καὶ ἀρχαία ἦτο, «χαλκῆ μυῖα» καλουμένη, καὶ συνηθεστάτη σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα τυφλομυῖα ἢ τυφλόμυγα. Καὶ νῦν δῆλα δὴ οἱ παῖδες, προσδέοντες διὰ μανδηλίου τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐνὸς τῶν συμπαικτῶν, τὸν ἀφίνουσι νὰ περιφέρεται, ὠθοῦντες πολλάκις αὐτόν, ἕως ὅτου οὗτος, ἐκτείνων τὰς χεῖρας, συλλάβῃ ἓνα τῶν ἐταίρων, ὅστις καὶ καταλαμβάνει τὴν θέσιν του.

Ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινάτος ὁμιλεῖ διὰ σύγχρονόν του παιδάριον παῖζον τὸν ἐγκεκαλυμμένον, χωρὶς, δυστυχῶς, νὰ μᾶς λέγῃ σαφέστερα. Ὅποιόν τι ἦτο τὸ παιγνίδιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον φροντίζει ὁ συγγραφεὺς νὰ μᾶς εἴπῃ ὅτι δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὸ ἀρχαῖον ὁμώνυμον σόφισμα¹, ὁποῖόν τι ἦτο, λέγω, τὸ παιγνίδιον τοῦτο δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τε τοῦ ὀνόματος καὶ ἐκ τῶν σήμερον παιζομένων ἀντιστοιχῶν. Νῦν δῆλα δὴ οἱ παίζοντες ἐξαπλώνουσι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δύο συντρόφους των, τοὺς ὁποίους καὶ περικαλύπτουσι. Μετὰ ταῦτα ὁ ἕτερος πλήττει καταλλήλως τὸν σύντροφόν του διὰ βεργίου, καθ' ὃν χρόνον οἱ παριστάμενοι

¹ Κατὰ τὸν Διογένη Λαέρτιον τὸ σόφισμα τοῦτο ἦτο τὸ ἑξῆς: «τὸν πατέρα οἶσθα τὸν σαυτοῦ; Naί· τὸν ἐγκεκαλυμμένον τοῦτον οἶσθα; Μηδαμῶς· ἀλλὰ μὴν οὐτός ἐστιν ὁ πατήρ ὁ σός· τὸν πατέρα σου ἄρα οὐκ οἶσθα.»

ἔρωτῶσι τὸν πληγέντα τίς ὁ πλήξας. Ὁ πληγεὶς, ἀγνοῶν τὸ παιγνίδιον καὶ μὴ ὑποπιευόμενος, κατονομάζει διαφόρους τῶν περιϊσταμένων καὶ οὕτως ἐξακολουθεῖ νὰ τύπεται, ἕως ὅτου κατονομάσῃ τὸν πράγματι πλήττοντα αὐτόν.

Ἐπάρχει ὁμῶς καὶ ἄλλος τρόπος, καθ' ὃν παίζεται τὸ παιγνίδιον τοῦτο. Οἱ παίζοντες καλύπτοντες ἓνα τῶν συμπαικτῶν ἢ οὕτως αὐτὸν ὄρθιον τοποθετοῦντες, ὥστε νὰ μὴ βλέπη τοὺς ὀπισθεν ἵσταμένους, περιϊστάμενοι τὸν πλήττουσιν ἐναλλάξ ἐρωτῶντες ἐκάστοτε τίς ὁ πλήξας. Ἄν, ἐννοεῖται, ὁ τυπτόμενος εὖρη τὸν πλήξαντα, ἀνταλλάσσει μετ' αὐτοῦ τὴν θέσιν του. Πόσον δὲν ἐνθυμίζει τὸ παιγνίδιον τοῦτο, ὅπερ καὶ σήμερον εἶναι πολὺ σὺνηθες, μάλιστα μεταξὺ τῶν στρατιωτῶν, μπίζι καλούμενον, ὅσα περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν λέγει ὁ Εὐαγγελιστῆς Λουκᾶς, καθ' ὃν «καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν ἐνέπαιζον αὐτῷ δέροντες καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν ἔτυπον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες· προφήτευσον τίς ἐστὶν ὁ παίσας σε;»

Παρόμοιόν πως παιγνίδιον ἦτο συνηθέστατον παρ' ἀρχαίοις καλούμενον κολλαβισμός, ὅπερ οὕτω περιγράφει ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ του· «τὸ δὲ κολλαβίζειν ἐστὶν ὅταν ὁ μὲν πλατεῖαις ταῖς χερσὶ τὰς ὄψεις ἐπιλάβῃ τὰς ἑαυτοῦ, ὁ δὲ παίσας ἐρωτᾷ ποτέρῳ τετύπτηκεν».

Ὁ Πολυδεύκης, μεταξὺ ἄλλων ἀρχαίων παιδιῶν, περιγράφει καὶ τὴν βασιλίνδαν, καθ' ἣν οἱ παῖδες διὰ κλήρου ἐξέλεγον ἓνα ἐξ αὐτῶν ὡς βασιλέα, ὅστις διέτασσε τοὺς ἄλλους ὡς ὑπηρέτας, οἵτινες καὶ ὤφειλον νὰ ἐκτελῶσι τὰ διατασσόμενα. Ἄν ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς τὸ παιγνίδιον αὐτὸ ἐκαλεῖτο βασιλίνδα, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω· μᾶλλον πιστεύω ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ παῖδες, οἱ ὅποιοι ἀσφαλῶς τὸ ἔπαιζον, θὰ ἔλεγον, ὅπως καὶ σήμερον, ὅτι παίζουνσι τὸν βασιλέα ἢ τὸν ὑπαρχον ἢ οἶονδήποτε ἄλλον ὡς ἄρχοντα καὶ προϊστάμενον ἐξέλεγον κατὰ τὸ παιγνίδιόν των. Ὁ Χρυσόστομος εἶναι πάλιν, ὅστις μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του οἱ παῖδες ἔπαιζον τὸν βασιλέα ἢ τὸν ὑπαρχον, ἔχοντες προηγουμένους συντρόφους, ὡς δῆθεν στρατιώτας

καὶ κήρυκας καὶ ραβδούχους, μέσον δ' ἔπειτα, ἐν τάξει ἄρχοντας, τὸν ἐκλεγέντα παῖδα, ὡς δῆλα δὴ συνέβαινε μὲ τοὺς τότε τὰς ὁδοὺς διασχίζοντας ἄρχοντας. Ἄλλα ἐπ' ἴσης κείμενα, νεώτερα τῶν χρόνων τοῦ ἱεροῦ πατρός, μᾶς ὁμιλοῦσι περὶ παιδίων ἠηφιζόντων βασιλέα ἢ στρατηγὸν ἢ νυμφίον ἢ, ἀφ' οὗ δὲ καὶ ὁ μοναχικὸς βίος ἦτο ἐν τιμῇ μεγάλη, καὶ ἠγούμενον μονῆς ἀκόμη.

Ἄς μὴ παραλειθῆ ἢ δ' ἐνταῦθα καὶ ἡ πληροφορία ὅτι οἱ παίζοντες, κατασκευάζοντες στέφανον ἐκ χόρτου, ἐπέθετον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ ἐκλεγέντος.

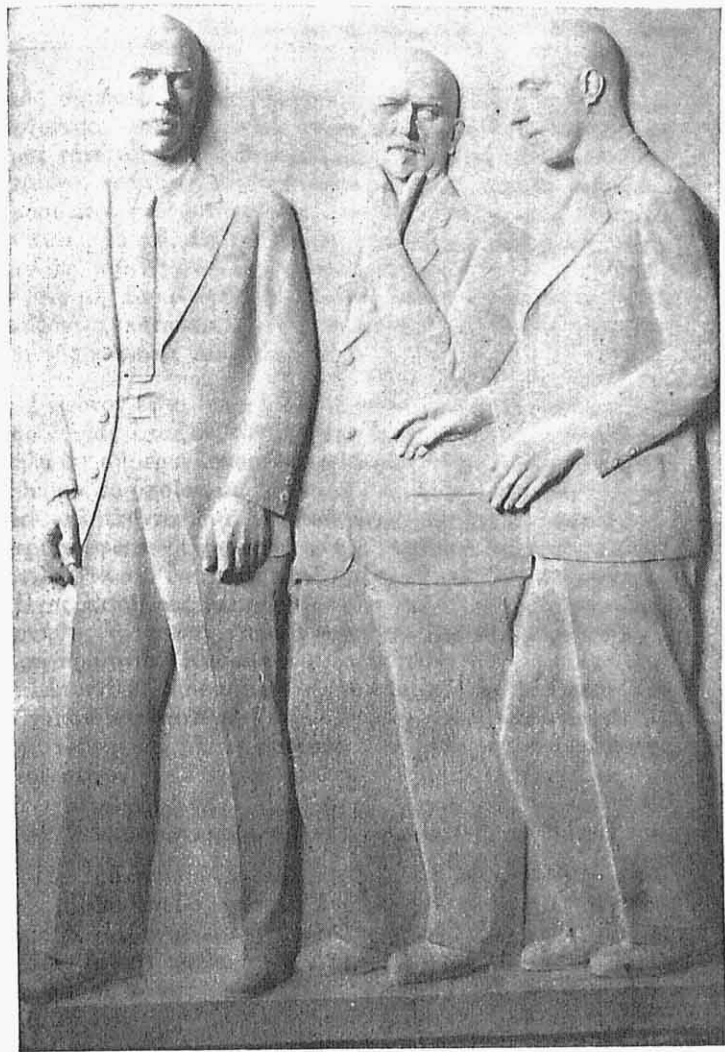
Γνωστὸν εἶναι ὅτι οἱ παῖδες τῶν ἀρχαίων συχνότατα ἀνὰ τὰς ἀγυιάς ἔπαιζον τὸν ρόμβον ἢ τὴν βέμβικα, τὴν κοινῶς δῆλα δὴ σήμερον λεγομένην σβούραν, ἣτοι ξύλινον κωνοειδὲς ἄθλημα, τὸ ὁποῖον, ἀφ' οὗ ἅπαξ διὰ τῆς χειρὸς περιέστρεφον, εἶτα πλήττοντες διὰ τῆς σκυτίνης μᾶστιγος, ἔκαμνον νὰ περιστρέφεται. Ὁ ρόμβος οὗτος ἐκαλεῖτο καὶ κῶνος καὶ στροβίλος, ὑφ' ὃ τελευταῖον ὄνομα μᾶς τὸν παραδίδει ὁ Μέγας Βασίλειος, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ὁποῖου ἡ παιδιὰ ἦτο συνήθης ἀναφερομένη ἐπ' ἴσης καὶ ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του, Γρηγορίου τοῦ Νύσσης.

Εἶπον ὅτι ὁ ρόμβος, ἵνα περιστρέφεται, ἐπλήττετο ὑπὸ τῶν παιδίων κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν διὰ μᾶστιγος σκυτίνης· τοῦτο καὶ ἄλλαι μαρτυρίαι ἐπιβεβαιοῦσι καὶ οἱ γνωστοὶ στίχοι

οἱ δ' ἄρα ὑπὸ πληγῆσι θεοῦς βέμβικας ἔχοντες
ἔστρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐν τριόδῳ.

Τὸν τρόπον τοῦτον τῆς παιδιᾶς ὡς συνηθέστατον κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἀναφέρουσι σύγχρονοι συγγραφεῖς ἢ καὶ σχολιασταὶ ὁμιλοῦντες περὶ βέμβικος «ἦν οἱ παῖδες ἱμάντι παίζουσι» ἢ περὶ ἐργαλείου «ὁ μᾶστιγι στρέφουσιν οἱ παῖδες»¹ ἢ περὶ παιγνίου «ὁ μᾶστιγι δερόμενον στρέφεται».

¹ Ἡ μᾶστιξ φαίνεται ὅτι τότε δὲν ἦτο μόνον σκυτίνη, ἀλλὰ καὶ ἐκ μηρίνθου.

Μ. ΤΟΜΤΡΟΥ

ΜΝΗΜΕΙΟΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ Μ°

Ὁ περὶ παιδικῶν παιγνίων παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἑλλησι γράφας Παπασλιώτης, στηριζόμενος εἰς χωρίον τοῦ Μ. Βασιλείου, καθ' ὃ «οἱ στρόβιλοι ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῖς ἐνδοθείσης πληγῆς τὰς ἐφεξῆς ποιοῦνται περιστροφάς, ὅταν πῆξαντες τὸ κέντρον ἐν ἑαυτοῖς περιφέρωνται»¹ πιστεύει, μετὰ τοῦ περὶ παιδιῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων γράψαντος Μεουρσίου, ὅτι οἱ τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν προγόνων παῖδες ἔπαιζον τὸν στρόβιλον καὶ κατ' ἄλλον τρόπον, περιελίσσοντες δῆλα δὴ αὐτὸν διὰ μηρίνου καὶ βιαίως ἔξακοντίζοντες αὐτὸν κατὰ τοῦ ἐδάφους, ἀκριβῶς δῆλα δὴ, ὅπως καὶ σήμερον συχνὰ γίνεται. Ἴσως τὸ πρᾶγμα νὰ ἔχη οὕτω, μ' ὅλον ὅτι ὑπάρχουσι καὶ οἱ φρονοῦντες ὅτι ἡ λ. πληγὴ καὶ ἡ πρώτη πληγὴ, ἣτις ὑποθέτει καὶ ἄλλας ἐπακολουθούσας, ἄγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ διὰ μάλιστα πληττομένου ρόμβου.

Τὸ ἀνωτέρω παιδικὸν παιγνίδιον, ὡς προεῖπον, οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν βέμβικα, κῶνον, ρόμβον, στρόβιλον, καὶ στρόμβον. Τὰ περισσότερα τῶν ὀνομάτων τούτων, μετὰ τοῦ παιγνιδίου, ἐσώθησαν καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς περιόδου, τροποποιηθέντα πῶς, σφύζονται δὲ πολλαχοῦ καὶ μέχρι σήμερον μαρτυροῦντα οὕτω καὶ αὐτὰ καὶ τὴν κατὰ παλαιότερους αἰῶνας χρῆσιν τῶν. Οὕτως ὅτι ἡ βέμβιξ, πιθανῶς ὁ βέμβικας, δημωδῶς θὰ ἐλέγετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, μάρτυρες ὅ τε Ι. Τζέτζης γράφων «στρόμβον· τὸ τῶν παιδῶν παίγνιον, ὃ νῦν βέμβικα καλοῦσι» καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος παρατηρῶν «στρόμβον δὲ ἕτεροι νοοῦσι τὴν παιζομένην βέμβικα, ἣν καὶ στρόβαν βούλονται λέγειν οἱ ἰδιωτίζοντες», πρὸς δὲ καὶ οἱ λεξικογράφοι τὴν λ. ὡς ἐρμηνεῦμα μεταχειριζόμενοι λ.χ. κῶνα· βέμβιξ.

Τὸν στρόβιλον εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἀναφέρει ὁ Μ. Βασίλειος· τὸν στρόμβον μεταχειρίζονται οἱ μεσαιωνικοὶ λεξικογράφοι πρὸς ἐρμηνείαν τῆς λ. βέμβιξ· π.χ. βέμβιξ· ὁ

¹ Τὸ χωρίον τοῦτο στηρίζεται ἐπὶ παρομοίου κειμένου ἐν τῇ πολιτείᾳ τοῦ Πλάτωνος.

ξύλινος στρόμβος, κῶνοι· οἱ στρόμβοι, κωνᾶν· τὸ στρέφειν τοὺς βέμβικας, ἴτοι τοὺς στρόμβους, στρόμβος· ὃν οἱ παῖδες ἱμάντι παίζουσι, εἰς ἃς μαρτυρίας προσθετέα καὶ ἡ τοῦ I. Τζέτζου

... λίθω βαλὼν

ὡς στρόμβον περιέστρεψε ἐπιστραφέντα πάντῃ

Πρόσθετος ἐπ' ἴσης ὅτι ὁ Εὐστάθιος, ὡς ἀνωτέρω ἐπιστοπήθη, ἀναφέρει τὴν παρὰ τὸ στρέφω στρόβαν, ἣν στρόμβαν καλεῖ ὁ Ἰσ. Τζέτζης, στρούμβαν δὲ οἱ μεσαιωνικοὶ σχολιασταί, παρ' οἷς συχνὰ τὰ ρόμβος· ἢ κοινῶς στρούμβα· τὸν στρόμβον ἴτοι τὴν στρούμβαν. Τέλος δὲ παρ' Ἡσυχίῳ φέρεται ὁ τύπος στρέβλα¹.

Τὸν ρόμβον ὑπὸ τὸν τύπον ρόμβα ἀναφέρουσι πάλιν οἱ μεσαιωνικοὶ σχολιασταί «ἡ ρόμβα ἢ στρόμβα βομβυλιὸς καὶ βέμβιξ καλεῖται». Τὸ δημῶδες δὲ τοῦ τύπου προσεπιμαρτυρεῖ α') τὸ ὅτι ὡς ἐρμήνευμα οὗτος φέρεται στρόμβος· ρόμβος, ἀπὸ τοῦ περιφέρεσθαι· «βέμβιξ· ρόμβος» καὶ β') ὅτι καὶ σήμερον ἔτι οἱ Ἕλληνες τῆς ἐν κάτω Ἰταλίας Βονα τὸ ἄθυρμα καλοῦσι giombùli, ἴτοι ρομβύλλιον.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων καὶ μεσαιωνικῶν ὀνομάτων σήμερον σφύζονται τὰ ἐξῆς· στρόβα ἢ στρούμπα, στρόφιλας καὶ μπίμπικας (= βέμβικας). Ἄλλως κατὰ τόπους τὸ παιγνίδιον καλεῖται σβοῦρος ἢ (ἄ)σβούρα (κοινῶς) ἢ ἀσγαβάδα, βιββίρα, βιββιτίδα, βουσβούζ, βροντολίδα, γυριστάρι, κάργα, κωλοκοτρώνης, (ὁ) λογυριστάρι, πουρδουλάκι, στρίφτουλας, στρουφουλίδα, συστριπάνι, σφιντιρλώνι, τοπάτσι, τρίγγα, φούρλα καὶ φουρφούρι.

Οἱ Ἑλληνόπαιδες τῶν παραλίων μερῶν, τῆς γειτονείας τῆς θαλάσσης ἐπωφελοῦμενοι, συχνὰ διασκεδάζουσι ρίπτοντες κατὰ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς πλατέα λιθάρια καὶ προσπα-

¹ Ἐν λ. βέμβιξ.

θοῦντες, πρὶν ταῦτα βυθισθῶσι, νὰ ἐγγίσωσιν αὐτήν, ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας φοράς.

Τὸ παιγνίδιον τοῦτο συνηθιζόμενον πολὺ καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλληνοπαίδων ἐκαλεῖτο ἐποστρακισμός¹, ἦτο δέ, ὡς καὶ σήμερον, ἐπ' ἴσης σύνηθες καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς μαρτυροῦσιν οἱ συγγραφεῖς, ὧν ἄλλοι μὲν λέγουσιν «ἐποστρακίζειν· παιδιὰ τις, ἣν παίζουσιν οἱ παῖδες ὄστρακα ἀφιέντες εἰς θάλασσαν», ὁ δὲ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος τὰ ἐξῆς· «Ἐποστρακισμός· εἶδος δὲ οὗτος παιδιᾶς, καθ' ἣν φασιν ὄστράκια πλατέα, ἐκτετριμμένα ὑπὸ θαλάσσης, προίενται κατὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὕγρου καὶ ἐπιτρέχοντα ἐνίοτε πολλάκις ἕως ἀτονήσαντα δύωσι κατὰ τῆς θαλάσσης ἠδίστην ποιοῦντα πρόσοψιν.»

Αἱ ἀνωτέρω μαρτυρίαι ὁμιλοῦσι περὶ ἐποστρακισμοῦ, τὸν ἀρχαῖον ὄρον μεταχειριζόμεναι καὶ ἀποσιωπῶσαι τὸν δημώδη σύγχρονον, ὅστις, ἂν κρίνω ἐκ τοῦ πλήθους τῶν σημερινῶν ὀνομασιῶν, θὰ ἦτο καὶ τότε κατὰ τόπους διάφορος.

Νῦν τὸ συνηθέστατον ὑπὸ τῶν παιδίων παιζόμενον παιγνίδιον καλεῖται δεκαλίστρες, καρβέλια, κουταλάκια, ξ'τάκια, παξιμαδάκια, παστέλλια, πατσαλίστρα, πετάκια, πεταλίδια, πιτταράκια, πιτταρέλλια, πίττες, πιττίτσες, σκαντζίκια, στραταρίδες, ταλλιούρια, τσουκκαλάκια, ψαράκια, ψωμάκια, ψωμούδια καὶ φελλιά.

Τίς τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀγνοεῖ τὴν παιδιὰν κρυφτὸ ἢ κρυφτούλλι, καθ' ἣν οἱ παίζοντες, κρυπτόμενοι πονοπροσπαθοῦσι νὰ διαλάβωσι τὴν προσοχὴν τοῦ κλειόντος τοὺς ὀφθαλμούς, μετὰ δὲ τὸ σύνθημα ἀναζητοῦντος αὐτοῦς, ἀφ' οὗ δ' ἀνακαλυφθῶσι νὰ σπεύσωσι πρὸ τοῦ διώκοντος εἰς τὴν μάγαν καὶ ἐκεῖ νὰ πτύσωσιν; Ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι τὸ παιγνίδιον τοῦτο, τὴν τῶν ἀρχαίων

¹ Κατὰ τὸν Πολυδεύκη «Ὁ δ' ἐποστρακισμός· ὄστρακον τῶν θαλαττίων, κατὰ τοῦ ὕδατος ἐπιπολῆς ἀφιᾶσιν ἀριθμοῦντες αὐτὸ τὰ πρὸ Πλ. καταδύναι πηδήματα ἐν τῇ ὑπὲρ τὸ ὕδωρ ἐπιδρομῇ· ἐκ γὰρ τοῦ ἠθους τῶν ἀλμάτων ἢ νίκη τῷ βάλλοντι.»

δηλα δὴ μυῖνδαν ἢ ἀποδιδρασκίνδαν, ὑπαινίσσεται ὁ σοφιστὴς Λιβάνιος, ὅταν, ὁμιλῶν περὶ τῶν μαθητῶν τῶν ἐγκαταλειπόντων τὸν διδάσκαλον καὶ εἰς ἕτερον μεταβαινόντων, τῶν ποιουμένων δηλα δὴ τὴν τότε καλουμένην ἀπόστασιν, λέγῃ ὅτι τοῦτο ὁμοιάζει μὲ «οἷόν τι τοῖς παίζουσι παισὶ γίνεται περὶ τὰς γωνίας;»

Σήμερον ἀμπάρρα λέγεται ἢ ἄλλως κοινῶς καλουμένη παιδιὰ ἀμπάριζα ἢ ἀμπάρτζα, καθ' ἣν, κατὰ τὰς περιγραφάς, τὰ παίζοντα παιδιά διαιροῦνται εἰς δύο ομάδας, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει ἀρχηγὸν λεγόμενον μάνναν, ἴδιον ὄρημητήριον καὶ τόπον περιεχαραγμένον, εἰς τὸν ὁποῖον τοποθετεῖ τοὺς αἰχμαλώτους. Οἱ παίζοντες εἶναι ἄλλοτε διώκοντες καὶ ἄλλοτε διωκόμενοι. Δι' ἀπλῆς ἐπαφῆς τῆς χειρὸς ὁ διωκόμενος γίνεται αἰχμάλωτος, ἠτιτᾶται δ' ἢ ὁμάς, τῆς ὁποίας πάντα τὰ μέλη ἔγιναν αἰχμάλωτα.

Ὅτι ἡ παιδιὰ αὕτη ἦτο τοῦλάχιστον κατὰ τὸ ΙΓ' αἰῶνα γνωστὴ μαρτυρεῖ τὸ χρονικὸν τοῦ Μορέως, καθ' ὃ ὁ ἀρχηγὸς τῶν Φράγκων βλέπων τοὺς ἄνδρας του νὰ προχωροῦν καὶ νὰ ὑποχωροῦν κατὰ τὴν μάχην εἰς τοὺς Φονεμένους, τοὺς φωνάζει:

οὐδὲν ἐντρέπεστεν ποσῶς νὰ παίζετε ὡς κωπέλλια;
ὡσάν παιγνίδιν παίζομεν τὸ λέγουσιν ἀμπάρρες.

Τὴν ξενικὴν κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους προέλευσιν τοῦ παιγνιδίου δεικνύει καὶ ἡ ὀνομασία αὐτοῦ, εἴτε ἡ λ. ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ jeu des barres παράγεται εἴτε ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ barra. Ὅτι δὲ τὸ παιγνίδιον τοῦτο, τὸ πάντως στρατιωτικὰς κινήσεις καὶ ἐνεργείας μιμούμενον (πβ. τὸ συνών. σκλαβάκια) ἦτο προσφιλὲς εἰς τοὺς Βυζαντινὸςπαιδας, δεικνύει ἡ σημερινὴ μεγίστη αὐτοῦ ἔκτασις.

Καὶ ἀφ' οὗ περὶ παιγνιδίου ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ βίου εἰλημμένου ὠμίλησα, ἐπιθυμῶ νὰ ἀναφέρω καὶ ἕτερον, τὸν τάπητα, τὸν ὁποῖον ἔπαιζον οἱ παῖδες τῶν ἀνωτέρων σχολείων. Τοῦ παιγνιδίου τούτου ἀκριβῆ περιγραφὴν μᾶς

δίδει ὁ Λιβάνιος ἐν ἰδιαιτέρῳ λόγῳ του πρὸς τοὺς νέους περὶ τοῦ τάπητος. Κατ' αὐτὴν οἱ παῖδες ἔτεινον τάπητα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἐν τῷ μέσῳ δ' αὐτοῦ ἔθετον ἓνα συμμαθητὴν· κατόπιν λαμβάνοντες τὸν τάπητα ἀπὸ τῶν δύο πλευρῶν καὶ βιαίως τείνοντες ἀνερριπτον μετὰ γέλωτος, ὅσον ἠδύναντο ὑψηλά, «τὸν τὰ αἴσχιστα πεισόμενον», ὅστις ἀνερχόμενος καὶ κατερχόμενος ἔβόα, ἕνεκα τοῦ ἰλίγγου, ὃν ὑφίστατο. Καὶ ἂν μὲν ἐπανεπίπτεν οὗτος ἐπὶ τοῦ τάπητος μετεώρου, τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἐπικίνδυνον, πολλάκις ὁμως συνέβαινε, χαλαρωθέντος τοῦ τάπητος, νὰ κτυπήσῃ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὁπότε οὐχὶ σπανίως καὶ ἔθραυέ τι τῶν μελῶν ὑπὸ τοὺς καγχασμοὺς τῶν περισταμένων· καὶ τὸ σπουδαιότατον ὅτι «ὁ τῷ τάπητι περιπεσών», ὡς ἔλεγον, δὲν ἐτόλμα, ὑπ' αἰσχύνῃς, νὰ βλέπῃ ἐχθροὺς καὶ φίλους, τὸ δὲ πάθημά του κοινολογούμενον ἐγένετο ἀντικείμενον ἐμπαικτικῶν σχολίων.

Τὸ παιγνίδιον τοῦτο ἐλήφθη κυρίως ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ Ρωμαϊκοῦ βίου. Οἱ Ρωμαῖοι δῆλα δὴ στρατιῶται, πρὸς διασκέδασιν, εἰς τοὺς στρατῶνας αὐτῶν, κατὰ τὰς ὥρας τῆς σχολῆς των, ἔπαιζον τὴν sagatio· θέτοντες δῆλα δὴ ἓνα στρατιώτην ἐντὸς μανδύου (sagum) ἔτεινον ἔπειτα τὰ ἄκρα αὐτοῦ οὕτω βιαίως, ὥστε ν' ἀνυψοῦται ὁ σύντροφος καὶ νὰ καταπίτῃ πάλιν ἐντὸς αὐτοῦ.

Ἐάν τὸ παιγνίδιον τοῦτο ἐξηκολούθησεν παιζόμενον καὶ μετὰ τὸν Δ'. μ. Χ. αἰῶνα δὲν μᾶς λέγουσιν αἱ ὑπ' ὄψιν ἡμῶν πηγαί. Τὸ πρᾶγμα φαίνεται πιθανόν, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη εἶναι συνηθέστατον εἰς τὰς ἐν τῇ Δύσει στρατιωτικὰς σχολὰς, ὁπόθεν καὶ ἡμέτεροι τὸ παρέλαβον.

Τὰ τῶν ἀρχαίων παιδάρια λαμβάνοντα πέντε ἀστραγάλους ἢ πέντε λιθάρια ἐπενταλίθιον ἢ ἔπαιζον τὰ πεντάλιθα, παιδιάν, ἣν ὡς ἐξῆς περιγράφει ὁ Πολυδεύκης· «τὰ δὲ πεντάλιθα, ἧτοι λιθίδια ἢ ψῆφοι ἢ ἀστράγαλοι πέντε ἀνερριποῦντο ὥστ' ἐπιστρέψαντα τὴν χεῖρα δέξασθαι τὰ ἀναρριφθέντα κατὰ τὸ ὀπισθίναρ ἢ, εἰ μὴ πάντα ἐπισταίῃ, τῶν ἐπιστάντων ἐπικειμένων ἀναιρεῖσθαι τὰ λοιπὰ τοῖς δακτύλοις... γυναικῶν δὲ μᾶλλον ἢ παιδιὰ».

Ἡ παιδιὰ αὕτη συνηθεστάτη παρ' ἡμῖν νῦν καὶ πεντόβολα, πετρόβολα, πετρόδια, πεντεκούκκια ἢ πεντεγούλλια¹ καλουμένη, παίζεται ὡς ἑξῆς. Οἱ παίζοντες ἀναρρίπτοντες τὰ πεντάλιθα ὑποδέχονται αὐτὰ διὰ τοῦ ὀπισθέναρος· ὁ συγκρατήσας περισσότερα ἐπ' αὐτοῦ παίζει πρῶτος, κατόπιν δὲ λαμβάνων ἓν καὶ ἀναρρίπτων αὐτό, προσπαθεῖ ν' ἀναλάβῃ ἀνὰ ἓν, κατόπιν σύνδυο, μετὰ ταῦτα σύντρια καὶ τέλος τέσσαρα ὁμοῦ τὰ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους λιθάρια πρὶν ἢ καταπέσῃ τὸ ἀναρριφθὲν πέμπτον. Ἐπειτα κάμπτων ἓν εἶδει καμάρας τὸν δείκτην καὶ μέγαν δάκτυλον τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς προσπαθεῖ, ὧν ὧν διὰ τῆς δεξιᾶς νὰ διαπεράσῃ διὰ τῆς καμάρας τὰ χαμαὶ κείμενα τέσσαρα πετρόδια ἀναρρίπτων συγχρόνως καὶ ὑποδεχόμενος ἓν τῇ καλάμῃ τὸ πέμπτον. Κατὰ τόπους τὰ μέρη τῆς παιδιᾶς εἶναι πλείονα.

Ὁ Πολυδεύκης, περιγράφων τὴν παιδιὰν ταύτην, παρατηρεῖ, ὡς εἶδομεν, «γυναικῶν δὲ μᾶλλον ἢ παιδιᾶ». Τὴν μαρτυρίαν ταύτην οὐχὶ ὀρθῶς ἀμφισβητοῦσιν οἱ νεώτεροι ἐρευνηταί, ἀφ' οὗ αὕτη ἀποδίδει τὰ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως ἐθιζόμενα· καὶ τότε δῆλα δῆ, ὡς καὶ κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους καὶ νῦν παρ' ἡμῖν, τὰ πεντάλιθα ἔπαιζον καὶ παιδάρια, κυρίως ὅμως, ὡς καὶ σήμερον, τῶν κορασίων ἦτο τὸ παίγιον.

Κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὰ πεντάλιθα ἐκ λείων καὶ στιλπνῶν λιθαρίων ὄντα ἐκαλοῦντο καλαλλάτσια, ὑποθέτω καλολαλλάκια, ἦτοι ὠραῖα λαλλάκια, ἦτοι λιθάρια², ὡς συμπεραίνομεν ἐκ τῶν ἑξῆς δύο χωρίων τοῦ

¹ Γούλλια λέγονται ἐν Ζακύνθῳ καὶ Ἠλείῳ αἱ παραποτάμιοι ἢ παραθαλάσσιοι ψηφίδες, ἐν Λευκάδι δὲ καὶ Παξοῖς καθ' ὅλου οἱ μικροὶ σφαιροειδεῖς λίθοι. Καὶ παρ' Ἡσυχίῳ κεῖται γυλλός· κύβος ἢ τετράγωνος λίθος.

² Λάλλη ἐκαλεῖτο ἡ λεία παραθαλασσία ψηφος· τὸ ὑποκοριστικὸν τῆς λ. εἶναι λαλλάκιον καὶ λαλλάριον. Παρὰ τοῖς Ποντικοῖς νῦν αὕτη καλεῖται λαλλάτσιν, ἐλαφρολάλλατσον δὲ παρὰ τοῖς αὐτοῖς ἢ κοινῶς ἀλαφρόπετρα.

Ι. Τζέτζου· καλολάϊξιν τὰ παρὰ τοῖς παισὶ λεγόμενα
καλαλλάτσια καὶ

λεῖται λίθοι, στυλπνόταται καὶ μέλαινα εἰς ὄκρον
ὅμοιαι καλολάϊξιν, αἷς παίζουσιν αἱ κόραι.

Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι τὰ καλαλλάτσια κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς
χρόνους ἐπαίζοντο κυρίως διὰ λιθαρίων, τοῦθ' ὅπερ καὶ τὸ
ὄνομα αὐτῶν ἀποδεικνύει· ὅτι ἐν τούτοις ἢ κατὰ τὴν παιδιὰν
χρησὶς καὶ ἀστραγάλων δὲν θὰ ἦτο ἄγνωστος, τοῦτο φαίνε-
ται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἔτι καὶ σήμερον, ὡς μαρτυρεῖται, οὕτω
παίζεται αὕτη ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Μάνη.

Ἔοικε τὰ κοράσια τῶν ἀρχαίων ἠὲ χαριστοῦντο παίζοντα
μὲ πλαγγόνας ἐκ πηλοῦ ἢ καὶ κηροῦ κατασκευαζομένας,
ἅς κόρας ἢ νύμφας ἐκάλουν, εἶναι πολὺ γνωστὸν. Τὴν
χρησὶν τῶν ἀθυρμάτων τούτων ἐπὶ τῶν χρόνων του βεβαιοῖ
ὁ Χρυσόστομος διὰ τοῦ ἐξῆς χωρίου του· «νύμφας πάλιν
ἀπὸ μὲν τῆς αὐτῆς ὕλης (δηλ. πηλοῦ) λαβόντες (οἱ παῖδες)
πεποιημένας καλλωπίζουσι, τὰς δὲ ὄντως ἀληθεῖς καὶ λαμ-
πούσας οὐδὲ ἴσασιν».

Τὰς πλαγγόνας καλεῖ ὁ ἱερός πατήρ νύμφας μεταχειριζό-
μενος ὄρον, ὃν καὶ οἱ ἀρχαῖοι, ἀλλὰ καὶ οἱ Βυζαντινοὶ
μετεχειρίζοντο, ὡς δεικνύει ἢ τε χρησὶς τῆς λέξεως ὡς ἐρημ-
νεύματος ἐν μεσαιωνικοῖς γλωσσariois καὶ λεξικογράφοις·
(πβ. «πλαγγόνες· αἱ τῶν παιδιῶν νύμφαι» «κόρη· νύμφη,
ἦν ταῖς παρθένους ἐπεμπον)» ὡς καὶ ἡ παρὰ τοῖς σημερι-
νοῖς Καππάδοξι χρησὶς τῆς λέξεως νύμφ', ἀντὶ τοῦ πλαγγών.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλο δημῶδες ὄνομα ἔφερον αἱ πλαγγόνες
κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, αἵτινες καὶ ἐκ κηροῦ γνο-
ρίζομεν ὅτι κατεσκευάζοντο· ἐκαλοῦντο νέννοι, ἐχαρακτη-
ρίζοντο δὴλα δὴ διὰ λέξεως, ἣτις συγγενεῦει μὲ τὸ νάννος
καὶ τὸ νιννίον καὶ οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ τὸ κοινῶς ἄλλως
νιννὶ ἢ νιννάκι¹. Εἶχον μάλιστα τότε καὶ τὴν φράσιν

¹ Ὅρα ὅτι νιννὶ νῦν λέγεται καὶ ἡ πλαγγών καὶ ὅτι ναννάξω
κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους σημαίνει παίζω.

«οὐ παίζομεν νέννους», ἤτοι δὲν ἀστεϊζόμεθα, δὲν παίζομεν τοῖς κοῦκλες ὡς τὰ μικρὰ κοράσια, ἀλλὰ σοβαροῦμεθα.

Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ὠμίησα περὶ τῶν Βυζαντινῶν παιδικῶν παιγνιδίων, περὶ ὧν ὑπάρχουσι μαρτυρίαι ταῦτα, ὡς παρατηρεῖ ὁ ἀναγνώστης, εἶναι ὀλίγα· ὅτι, φυσικά, ἐν τῇ πραγματικότητι ταῦτα θὰ ἦσαν πολὺ περισσότερα, εἴτε μὴ μνημονευόμενα ὑπὸ τῶν συγγραφέων, οἵτινες ἐθεώρουν κατωτέραν ἑαυτῶν τὴν περὶ αὐτὰ ἀσχολίαν, εἴτε καὶ λανθάνοντα εἰσέτι ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν, περὶ τούτου οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία. Τῶν νεοελληνικῶν παιγνιδίων ἡ πληθὺς ὡς καὶ ἡ μνεία πολλῶν ἐξ αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, μαρτυροῦσι περὶ τούτου.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

